

SLOVENSKO NARODNO BLAGO

Vinko Möderndorfer

VELIKANI

Spomin na velikane, ki so jih imenovali Ajde, je še živ med ljudstvom v pripovedkah. V Mežiški dolini je bil to rod velikanov s človeško podobo, ki se je preselil iz prvotnega bivališča, z »Zlate gore«, na najvišje gore in planine; na vsaki gori je bivala po ena družina, ki je občevala z drugo le s klici. Orodje so si izposojevali drug od drugega in ga zalučali iz vrha na vrh preko doline. Sezidali so velikanski oltar na gori pri Dobrli vesi. Tudi pri zidavi Ptuja so sodelovali; imenovali so jih »Rimljane«, Belokranjci pa »Grke«. Bili so slabše pameti, vendar pa človeškemu rodu naklonjeni. Ajdova hči je pobrala v predpasnik orače s plugom in živino vred. Ajdovski rod je imel tako dolgo življenje, da je starec mogel pestovati še svoj četrti rod.

Kot nadaljnji spomin na Ajde so še v narodu žive pripovedke o ljudeh z izredno močjo, ki pa potrebujejo čudovito veliko hrane; o teh vedó pripovedovati Prekmurci, Dolenjci, Belokranjci, Štajerci in Korošci. Pri Korošcih je to »Samson«, na Štajerskem pa »orjaška špelica«. Ta zgubi svojo nadčloveško moč, ko jo pokrijejo z obleko, ki je bila še uro poprej lan; lan in konoplja pa sta znana talismani proti zlim duhovom.

ŠKRATJE

Slovenec ne imenuje rad hudobe s pravim imenom, menda se ji noče zameriti in jo pogosto imenuje: škrate, ta črni, ta hudi, rogač, malič, čaven itd. Škrate pa ima porazdeljene: v domačega, hišnega škrate, jamskega škrate, škrate, ki varuje zaklade in škrate še v splošnem, ki je manj pomemben duh in skuša človeku škodovati ali mu vsaj nagajati.

V okolici Ščavnice je domači škrate najrajši bival v kurničnici, to je v kuhinjski izdolbini, katera je za solnico. Temu škratu so morali dati od vsake jedi nekaj, ker bi drugače pogasil ogenj, razbil lonce, krave bi dojile kri, razkril bi streho in tudi pokončal vso živino. Spomin na tega škrate je še viden v raznih slovenskih obredih, ko nevesta daruje v hiši najprej na ognjišču kak novec ali jabolko. Pri svatbi v Zilji dobi namesto hišnega škrate dar kuharica, češ vsi lonci so se potrli in sedaj je tako velika škoda. Neki kmet je imel v solnjaku drobnega lesenega malika, katerega je imenoval »gospodarčka«. Če temu škratu ni kaj prav, tedaj razsaja in razbija po stenah in ga mora zarotiti duhovnik; najljubša jed mu je prosena kaša. Ti škrate nosijo gospodarju žito in denar. Pripovedke o škratu gospodarčku nastajajo in se izpopolnjujejo še v današnjem času, kar dokazuje pripovedka o Silvestru v Mežiški dolini, ki je stara komaj trideset let.

Kadar dobe v okolici Ljutomera tujo mačko k hiši, postrgajo iz podstavka krušne peči, ki jim je tudi za ognjišče in ga imenujejo »komen«, strjeno skorjo ostankov razlitih jedi in to zmešajo mački med mleko; če so napravili tako, potem bo maček ostal pri hiši. »Komen« postrgajo tudi tedaj, kadar zavlada v hiši nov gospodar (14). Oba običaja prav tako potrjujeta, da je bil »hišni gospodarček« zelo uvažen hišni duh.

V Škratovem gozdu v Zaplati med Storžičem in Grintavci varujejo škrate studenec zlate rude. Škrat je oblečen v zelene hlače, višnjevo jopico in rdečo kapico. Na Pohorju imenujejo škrate, ki varuje zlato rudo, »laber«. Med Mengšem in Smlednikom je škrate varoval studenec, ki je dal v vsaki stoti kapljici vode čisto srebro. Tudi na Olševi v Solčavi ima škrate bogat zlat zaklad. Prav tako se prikazuje v Mežiški dolini na več krajih, kjer še niso doslej sledili rude.

Jamski škrate sicer tudi ve za vse zaklade v zemlji, vendar pa se prikazuje le kot zaščitnik in svaritelj poštenih rudarjev. Vselej kadar se bliža nesreča, se jim prikaže in jih posvari. Poznajo ga že od daleč po zelenkastem svitu jamšarice. V rovu ne dovoli vpitja ali žganja; svari tudi podjetnike, če odirajo rudarje pri plačah; kadar njegova svaritev nič ne izda, spremini rudo v ničvreden kamen. Še za Valvasorjevih časov so idrijski rudarji nastavili jamskemu škratu v rovu vsako leto novo rdečo sukunjico po meri srednjega dečka. V Rožu pravijo jamskemu škratu »skuberl«, če ga razjezijo, ugasne rudarjem jamšarico (22).

Škrate nagajivec razkriva strehe, nadleguje pozne popotnike, razganja črede pastirjem itd. Ta škrate nagaja tudi fantom, ko hodijo od vasovanja, postavi se jim na pot in izziva pretep. Pravo moč dobi šele tedaj, kadar ga kdo trikrat udari, prevrže, ali v tretje ogovori ali ozmerja. Če so ljudje previdni, jih prav lepo prosijo: »Še enkrat udari!« ali »Kako si rekel? Nisem razumel!« V Rožu je on sam ali pa njegov dvojnik tudi varuh divjačine, ki nadleguje lovca, da nobene divjačine ne zadene. Nagajivost more izrabiti v polni meri posebno tedaj, kadar se lovec tega jutra še ni umil, češ kaj bo ta lovec, ki se še umil ni! Škrate pa zgubi moč, če se lovec vsaj v naglici z roso umije po obrazu (22).

Škrate nagajača imenujejo v slovenski okolici Beljaka »škamperl«. Pastirji mislijo, če ne morejo najti kake reči, ki so jo založili ali zgubili, da sedi na njej nagajivec škamperl. Da bi ga spravili s predmeta in bi bil ta zopet viden, izpulijo šop trave, jo zavijejo in potem podložé pod večji kamen. Med zavijanjem in pokrivanjem govoré:

»Škamperl, škamperl!
Tvoja hiša gori!
Tebe pa doma nič ni!«

Ko odstranijo kamen, iščejo izgubljeno reč v oni smeri, kamor kaže vrh odvite trave (25).

V to vrsto bi bilo morda tudi šteti duha, kateri dobi oblast nad tistim, ki zaspí pod kapom. Takole pripovedujejo: Njega, ki zaspí pod kapom, kadar tolčejo konoplje, odnese velikan, ki je velik kakor hrib in tako zarasel, da ni videti njegove kože. Odnešenca kličejo vsi domači in ga ne morejo doklicati. Poiskati morajo krstnega botra pogrešanca, da ga ta pokliče. Na njegov klic prinese velikan z veliko nejevoljo in godrnjanjem zaspanca nazaj. Vrne ga pa vsega potolčenega in opraskanega, ker nanj ne pazi več, ko ga mora vrniti. Velikan nato zgine (1).

POOSEBLJENJE DNI, PRAZNIKOV, GORA itd.

V Prekmurju ljudje večkrat rabijo izraz: »Sv. Petka« in »Rjavi petek«. V prejšnjih časih se je o mraku oglasil pred hišo velikan in zakričal: »Sobota!« Ljudje so potem vedeli, da je čas delopusta in rekli: »Sobot-

Pisateljica naše uvodne povesti, gospa Mara Hus, zaščitna sestra, zdaj v Banjaluki.

nik' je prišel in se oglasil« (1). Povsod upoštevajo, posebno pa v Beli Krajini (1), v Prekmurju (18, 20) in v Prlekiji (14) »Mlado sredo«, »Mladi petek«, »Mlado soboto« in »Mlado nedeljo«. Ti posebljeni prazniki, posebno sobotnik, rogovilijo ponoči okoli hiše, sekajo steljo, premetavajo snopje in odženejo ovce, če se ne upoštevajo njihove zapovedi (1, 16). V beljaški okolici hodijo v kvatrnem tednu okrog »kvatrniki«. Delo, katero bi pričel v tem tednu, kvatrniki zmedejo, delo samo se ne posreči in napravi samo jezo (25). Kvatrniki so se pokazali čevljarjem, ki so v kvatrnem tednu delali pozno v noč, v obliki kozla; tega je bilo treba udariti s kneftro (16). »Torklja« ne dovoli, da bi pustile predice na kvatrnici četrtek po delopustu vrvcu na kolovratu, pride ponoči in pozabljkam zmeša vse predivo (16). To vedo tudi v Komendi in v Ilirski Bistrici. V Rožu hodi »Torka« prest le v torkih zvečer po deseti uri. Žensko, ki se je pregrešila na ta dan proti delopustu, more rešiti le mož s tem, da jo objame z desno roko čez pas. V tem primeru žensko Torklja pouči: »Sreča tvoja, da te varje železen obroč« (22). V mnogih primerih terja Torklja tudi delopust v kvatrnih dneh in bi gospodinjo in dekle skuhalo s predivom in štrenami, če bi se pravočasno ne zavedele Torkljine nevarnosti. Enak posel opravlja po Koroškem tudi »Perhta«, kateri pravijo v Rožu tudi »Kvaternica baba«. »Perhta« ima v Zilji vile s tremi roglji in lopar, v prejšnjih časih pa je imela tudi sekuro. V Zilji straši otroke, v Rožu pa grozi zaradi prestopka delopusta, da bo skuhalo predico s povestno vred (16). Čeprav naj bi bila »perhta« germanskega izvora, ima vendarle staro slovensko lice. V Rožu hodi okoli le na

večer pred Tremi kralji, s hudim šumom in pokom, oblečena je v belo kakor v Podjuni, Prlekiji in Prekmurju Lucija in nosi na pečnih vilah pečeno klobaso (22). Perhta zaključuje stari slovenski Božič, sveta Lucija pa ga vpelje. Na večer 5. januarja se zberejo brnški fantje (v Zilji) s kravjimi zvonci zunaj vasi in zažgó snop slame; eden izmed njih se preobleče v žensko obleko, si natakne na obraz krinko, ali pa se namaže s sajami, vzame v roke pečne vile in gre v vas. Za njim pa vpijejo in zvonijo s kravjimi zvonci ostali fantje. Matere pa svaré pred to procesijo že ves advent otroke:

»Perhta baba hodi zdaj,
kjer otrok se najde kaj.
Bucne¹ v vampič² z vilami,
tiste, ki so jo zlo nasiteni« (23).

Ribničani strašijo otroke, da jih bo odnesla »Barbara«. V Poljanski dolini pa pride Torklja v hišo, če na kvatrnici torek po večerji še ne končajo z delom. »Kvaternica« pa iz istega vzroka na kvatrnico soboto. Fant, ki je šel na kvatrnico soboto k dekletu vasovat, je moral pobegniti v dekletovo sobo, ker mu je prašič, velikan, majal lestvo in je vidno rasel (6).

V Poljanski dolini se sklicujejo svatje, kadar pridejo po nevesto, na to, da imajo s seboj »tri močne poroke: Blegoš in Triglav in Porezen«. Domači nočejo odpreti, češ »ti poroki niso zanesljivi«. Svatje odvrnejo: »Imamo še druge poroke, to so: Bog Oče, Sin in Bog Sveti Duh« (5, 6). Vse to kaže, da so takoj za sv. Trojico upoštevani imenovani trije bogovi, ki so gorski velikani, razen morda »Porezna«. V Tolminu so večkrat govorili o maši na čast Sv. Krnu; Krn je očak tolminskih hribov in planin (2).

Če ni bil »Porezen« Poljanske doline gorski vrh, tedaj je brez dvoma duh posebljenega časa. V Zilji je »Brezen« nevaren mladini, ko vasuje, je ošabna in gizdava, in to posebno še v pomladanskem času, kate-rega imenujejo Ziljani tudi »Brezen«; »pritisnil bo še brezen«, »vreme je kakor v breznu«, »brezen te bo vzal« in »brezen otroče rezen« — to so znani izreki (16). Ta duh si je vzela za ženo gizdavo hči Kinberškega grofa (1); znana je tale pesmica o rešitvi nekega dekleta:

Brez'n je prišel po Lenkico.
Bila je mlada Lenkica, puvarska³ hči.
Ona je imela dvanajst vergvarjev⁴,
pa nobenega ni hot'la imet'.
Pridi, brez'n, pa vzemi Lenkico!
Prišel je brez'n in vzela Lenkico.
Imel je zvatane⁵ lase, srebrne zobe,
bele rokavič'ce, štiri črne konj'če.
Za njim je bilo dvanajst belih žovnirjev⁶,
spredi dvanajst črnih.
Ona je rekla: Ljubi ženin, pusti me v kapelico,
da od Marije slovo vzamem.
Stopila je v kapelico, prišla je bela meglica,
pa je pokrila Lenkico.
O, vi možje, nikdar ne zaupajte svojim ženam!
Beli žovnirji so ostali pri Lenkici,
črni so odšli z njim.

¹ dregne, zabode. — ² trebušček.

³ kmečka, ⁴ snubcev, ⁵ zlate, ⁶ vojakov.